

DOI: 10.55666/folklor.1315082

**"METAMORFOZ: BİR GECƏNİN ƏHVALATI" ROMANININ
TOPLUMDİLBİLİMSSEL AÇIDAN İNCELENMESİ***

Cemile ARSLAN** & Erol SAKALLI***

Öz

Toplumdilbilim, dil kullanımının toplumsal cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş, coğrafya, nezaket stratejileri ve toplumsal sınıf unsurlarıyla ilişkisini ve bu unsurlar tarafından nasıl etkilendiğini araştırmaktadır. Bu dil kullanımı ve bahsedilen unsurların ilişkisinin yanında, konuşma dili, yazı dili, resmi dil, lehçe, şive, ağız, argo, jargon, kod, kod değiştirme, kod karıştırma, iki dillilik, geçer dil, kırma diller ve karma diller, sosyolekt, idyolekt ve yapay dil gibi dil türlerini, dil ilişkilerini ve bu bağlamda dillerin birbirlerini nasıl etkilediğini her yönüyle incelemektedir. 20. yüzyılda dünyaya gelen Çağdaş Azerbaycan Edebiyatının önemli isimlerinden Varis Yolçuyev, kariyerine 1989 yılında başlamıştır. Bu konudaki başarısıyla çeşitli yazarlık ödülleri almış, eserleri dünyanın çeşitli üniversitelerinde yer alan ve bu eserleri ders kitabı olarak da okutulan, kalemi güçlü, önemli bir yazardır. Bu çalışmada Varis Yolçuyev'in "Metamorfoz: Bir Gecenin Əhvalatı" romanı incelenmiştir. Bu inceleme toplumdilbilimsel bir incelemedir. Roman içerisinde başlangıçta birbirlerini tanımayan yedi karakter bulunmaktadır. Yılbaşı gecesi farklı sebepler ile polis memurlarına yakalandıktan sonra polis aracında birbirleriyle rastlaşan ve aslında masum olan bu karakterler, gün sonunda birbirlerinin hayatlarına pek çok açıdan dokunmuşlardır. Karakterlerden her biri o yılbaşı gecesinden önceki eski, umutsuz ve yorgun hissettikleri yaşantılarına bir perde çekmiş, adeta bir metamorfoz geçirmişlerdir. Birbirlerinden yaş, cinsiyet, meslek ve yaşadıkları coğrafya bağlamında farklılık gösteren bu yedi karakterin kullanmış olduğu dil, olay örgüsü boyunca incelenmiştir. Bu inceleme, toplumsal cinsiyet, eğitim, nezaket, toplumsal sınıf, coğrafya ve dil ilişkileri bağlamında gerçekleştirilmiştir. Bu sayede bir kadın ile bir erkeğin dil kullanımlarındaki farklılıklar, eğitimli bir birey ile eğitim görmemiş bir bireyin dil kullanımlarındaki farklılıklar, şehirde yaşayan bir birey ile köyde yaşayan bir bireyin dil kullanımlarındaki farklılıklar ve toplumsal sınıf ile toplumsal nezaket algısının bireylerin dil kullanımları üzerindeki etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Genellikle saha çalışmaları ile yürütülen toplumdilbilim çalışmalarının yanı sıra literatürdeki çalışmalara uygun olarak Varis Yolçuyev'in bir roman içerisindeki karakterler vasıtasıyla ortaya koyduğu dilde, dil değişkenlerinin, dil konuşurları üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumdilbilim, Toplumdilbilimsel İnceleme, Dil Kullanımı, Varis Yolçuyev, Metamorfoz.

* Bu çalışma birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığında hazırlamakta olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans öğrencisi, Uşak Üniversitesi, cemile.arslan.53.ca@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0771-2217

*** Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, erol.sakalli@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9596-4686

A SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE NOVEL “METAMORPHOSIS A STORY OF ONE NIGHT”

Abstract

Sociolinguistics studies how language use is related to and influenced by gender, education level, age, geography, politeness strategies, and social class. It also examines language policies, dialects, sociolects, slang, jargon, code mixing, code switching, bilingualism & multilingualism, pidgins, creoles as well as language contact. Born in the 20th century, an eminent writer of the modern Azerbaijani literature, Varis Yolçuyev started his writing career in 1989. He has been given many literature awards and his books have been used as textbooks. In this article, Yolçuyev’s novel *Metamorfoz: Bir Gecənin Əhvalatı* (Metamorphosis: The Mood of a Night) was examined sociolinguistically. There are seven characters in the novel who do not know each other at the beginning. These characters, who met each other in the police car after being caught by the police officers for different reasons on New Year's Eve and who were actually innocent, touched each other's lives in many ways at the end of the day. Each of the characters drew a veil on their old, hopeless and tired lives before that New Year's Eve, and almost went through a metamorphosis. The language use of these seven characters, who differ from each other in terms of age, gender, profession and the geography they live in, was examined throughout the plot. This study was carried out in the context of gender, education, politeness, social class, geography and language contact. Therefore, the differences in the language use of men and women, those who have good education and those who do not, those who live in the urban and those who live in rural areas, those from a low class family and those from a high class family and the politeness strategies people use. In accordance with the literature, we see that the variables such as gender, age, level of education, are effective in the language use as revealed by the author through the characters in the novel.

Keywords: Sociolinguistics, Sociolinguistic Analysis, Language Use, Varis Yolçuyev, *Metamorfoz* (Metamorphosis).

0. Giriş/Introduction

En temel iletişim aracı olan dil, hem canlı hem de toplumsal bir varlıktır. Dünya üzerinde kullanılan her bir dil, geçmişten bu yana çeşitli değişikliklere maruz kalarak bugünkü formuna ulaşmıştır. Bu değişiklikler, savaşlar, dini nedenler, göçler, siyasi otoriteler, coğrafi ve kültürel farklılaşmalar, insanların eğitim durumları, yaşları, toplumsal cinsiyetleri, toplumsal sınıfları gibi çeşitli etkenlerden kaynaklanmaktadır. Toplum ve dilin ayrılmaz bir bütün olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Toplumdilbilim, insanların birbirleri ile ilişkilerini inceleyen sosyoloji ile dilin yapısını inceleyen dilbilimin bir kesişimi olarak da ele alınmaktadır. Toplumdilbilim, konuşma dili, yazı dili, resmi dil, lehçe, şive, ağız, argo, jargon, geçer dil, kurma ve karma diller, sosyolekt, idyolekt ve yapay dil gibi dil türlerini, dil ilişkilerini ve bu bağlamda dillerin birbirlerini nasıl etkilediğini her yönüyle incelemektedir.

Toplumdilbilim, 19. yüzyıl dilbilimcileri ve 20. yüzyıl yapısalcılar tarafından ortaya konmuştur. 19. yüzyılda toplumdilbilimin iki ayrı dalında incelemeler yapılmıştır. Bunlardan biri Avrupa'nın kırsal diyalektleri, diğeri ise dillerin birbirleriyle girdiği temas sonucu ortaya çıkan karma dillerdir. Hugo Schuchardt (1882: 889-917), Dirk Hesseling (1897: 138-162) ve Addison van Name'in (1969-70: 123-167) diller arasındaki teması konu alan çalışmaları, bu alandaki eserlerin ilk örnekleri olarak gösterilebilir (Mesthrie, 2004: 2). Toplumdilbilim terimi ilk olarak 1939'da Thomas Callan Hodson'un Hindistan'daki dil çalışmaları sırasında kullanılmıştır. Bu çalışmaların temeli "*Kuzey Amerika'da yaşayan insanların konuştuğu standart İngilizceyle, siyahilerin konuştuğu dil arasındaki farklılıklardan doğan sorunları çözme*" ile ilgilidir (Tucker, 2003; Mesthrie, 2004; Wardhought, 2006; Güven, 2012; Nazlı, 2019; Demirci, 2020). 1952'de bağımsız olarak şair ve filozof olan Haver Currie dilbilim çalışmalarında, genellikle toplumun önemsiz görüldüğüne değinmiştir. Bu tarihten sonraki önemli toplumdilbilim çalışmalarına Weinreich'in 1953'te yazdığı "*Dillerin Teması*" (İki dilliliğin yapısal ve toplumsal açıklaması), 1953'te Einar Haugen'in Amerika'daki Norveç dilinin toplumsal tarihi üzerine iki ciltlik çalışması ve 1962'de Joos'un "*The Five Clocks*"¹ adlı çalışması örnek olarak verilebilir (Mesthrie, 2004; Wardhought, 2006). Toplumsal lehçeler ve cinsiyet-yaş ayrımı gibi bugün daha modern sayılan çalışmaların geneli ise Bloomfield'in gözlemlerine dayanmaktadır (Nazlı, 2019: 41).

Toplumdilbilim ile ilgili ilk çalışmalardan sonra Amerika'da genel kabul görmüş çalışmalara göre toplumdilbilimin öncüsü Basil Bernstein'dir. Bernstein'in oluşturduğu "Eksiklik Kuramı" toplumdilbilim çalışmalarına yeni bir anlayış kazandırmıştır. Bernstein'in, öncülük ettiği bu kuramın temeli toplumsal statülere özgü dil kullanımlarının araştırılmasına dayanmaktadır. Bu kurama göre alt katmanın dilinin orta katmanın diline göre daha yetersiz ve eksik olduğu görülmüştür. Bu sebeple de alt katman ile orta katmanı birbirinden ayıran şey "eksiklik" olarak değerlendirilmiştir (Bernstein, 1971; İmer, 1987; Mesthrie, 2004; Wardhought, 2006; Guy, 2011; Güven, 2012; Jones, 2013; Nazlı, 2019; Demirci, 2020). Amerika'da başlamış ve Bernstein'in "Eksiklik Kuramı" ile devam etmiş olan toplumdilbilim çalışmaları, Labov'un "Ayrılık Kuramı" ile gelişmeye devam etmiştir. Labov (1969: 61-64), standart İngilizce ile Siyahi İngilizcesi arasındaki farkı toplumdilbilimsel açıdan ele aldığında, Siyahi İngilizcesinin Standart İngilizceden sistemli ve kurallı farklılıklar ile ayrıldığını vurgulamıştır. Bu sebeple alt katmana mensup olan çocukların dilleri ile orta ve üst katmana mensup çocukların dilleri arasındaki farkın eksikliklerinden değil farklılıklarından kaynaklanmakta olduğu savunulmuştur.

Dil ve toplum birbirlerini şekillendirip, dönüştürmektedir. Bu sebeple hem dil hem de toplum ile ilgilenen toplumdilbilim, dilsel ve toplumsal çözümler yapmaktadır. Toplumsal alanda en önemli işlevi gerçek dünyayı yeniden kurgulamak olan dil, gerçeğin dil ile kurgulandığında dünyanın nasıl anlamlandırıldığına da bir göstergesidir. Aynı zamanda dilin, bireyin ihtiyaç, bulunduğu ortam, algı ve duyguları gibi daha pek çok sebepten dolayı şekillenebilmesi, toplumsal gerçekliğin bir kanıtıdır (König, 1991; Mesthrie, 2004; Wardhought, 2006; Akata, 2018; Demirci, 2020).

Toplumdilbilim, toplumun dil üzerindeki etkisini incelerken cinsiyet, eğitim durumu, yaş, nezaket, toplumsal sınıf, coğrafya ve bir toplumun diğer bir toplum ile karşılaşması sonucunda gerçekleşen dil teması sırasındaki dil ilişkilerini incelemektedir. Tüm bu değişkeler, dil konuşurlarının iletişimleri sırasında dil kullanımları, telaffuzları ve söz varlıkları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu sebeple bu çalışmada toplumsal cinsiyet, eğitim durumu, nezaket, toplumsal sınıf, coğrafya ve dil ilişkisi değişkenlerinin dil kullanımına etkilerine yer verilmiştir.

1. Varis Yolçuyev'in Hayatı ve Edebi Kişiliği²

Varis Yolçuyev 7 Haziran 1966'da Sumqayıt şehrinde doğmuştur. 1990 yılında Bakü Devlet

Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nden mezun olmuş ve yüksek eğitimini tamamlamıştır. Kariyerine 1989 yılında Azerbaycan Gençlik Birliđi Gençlik Merkezi Müdür Yardımcısı olarak başlamıştır. 1991-2002 yıllarında "168 Saat Gazetesi"nin Yazı İşleri Müdürlüğünü yapmıştır. 2003-2005 yıllarında "Azerbaycan Yayınevi"nin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yazı İşleri Müdürü olarak çalışmıştır. 2006'dan Ekim 2018'e kadar Azerbaycan Televizyon ve Radyo Yayıncılığı Şirketinde Baş Editör olarak görev yapmıştır. Hâlen Avrasya Milletler Meclisi Edebiyat Konseyi'nin Eş Başkanı görevini yürütmektedir.

Kitapları Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli üniversitelerinin kütüphanelerinde yer alır ve ders kitabı olarak da okutulmaktadır. "Son Ölen Umuttur" romanı Bakü Kitap Kulübü'nün raporuna göre bağımsız Azerbaycan tarihinin en önemli romanı olarak çok satanlar arasına girmiş ve bu roman Gorki Moskova Edebiyat Enstitüsü'nde tez konusu olmuştur. "Bir Avuç Toprak" ve "Sana İnanıyorum" adlı bu iki romanı Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Ulusal Televizyon ve Radyo Kurumu'na tahsis ettiği fonla televizyon dizisi haline getirilmiştir. "Düşmüş Melek" filminin senaryosu, The Hollywood Reporter'ın Uluslararası Senaryo Yarışması'nın uzun listesinde yer almıştır.

Varis Yolçuyev'in 18 kitabı dünyanın 6 ülkesinde yayımlanmıştır ve yazarlık alanında çeşitli ödülleri bulunmaktadır. Yazarlık alanında almış olduğu ödüller şunlardır:

- 2011 yılında Azerbaycan Kültür Bakanlığı'nın "Altın Söz" edebiyat ödülüne layık görülmüştür. 2016 yılında Rusya Moskova Edebiyat Ödülü'nü almıştır.
- 2013 yılında Türkiye Avrasya Yazarlar Derneđi tarafından Mahmud Kaşğari ödülüne layık görülmüştür.
- 2016 yılında Rusya Moskova Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüştür.
- 2016 yılında "ABD'de Yaratıcı Yazarlığın Teşviki" projesine seçilmiş ve Fransız Antoine de Saint Exupery diplomasına layık görülmüştür.
- 2018'de Büyük Britanya Yazarlar Birliđi tarafından ve Rus "Rossiyskiy Kolokol" edebiyat yayını tarafından "Yılın Yazarı" ilan edilmiştir.
- 2018 yılında BM himayesinde 3. LIFFT Avrasya kıtasının edebiyat festivalleri festivalinde altın madalya ile ödüllendirilmiştir.
- 2018'de Varşova'daki Slavyan Edebiyat Festivali ve UNESCO tarafından Adam Mitskevich Madalyası ile ödüllendirilmiştir. (Yazar bu ödülü kazandığı için yönetmeliğe uygun olarak, 2019 yılında festival, Haydar Aliyev Vakfı'nın ortak organizasyonunda madalyayı kazanan kişinin kazananın anavatını Bakü'de düzenlendi.)
- 2019 yılında Rusya Yazarlar Birliđi Başkanlığı'nın 20190415-1 sayılı kararı ile Puşkin madalyası ile ödüllendirilmiştir.
- 2019 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliđi ve "Edebiyat Gazetesi" Ali Bey Hüseyinzade ödülüne layık görülmüştür.
- 2020 yılında Haydar Aliyev Vakfı'nın Hocalı için yürüttüğü adalet kampanyası kapsamında "Kırmızı Yapraklar" romanı yayımlanmıştır. Roman yabancı dillere çevrilerek Hocalı gerçeğinin dünyaya yayılmasına hizmet etmeye devam edecektir.

2. Metamorfoz Romanının Konusu

Hikâye, bir yılbaşı gecesi Sumqayıt'ta görev başındaki Əlizadə ve Quliyəv adlı iki polis memurunun Fiat marka arabaları içerisinde sohbetleri ile başlamaktadır. Əlizadə, yılbaşı gecesi nöbetçi olmaktan çok memnun olmayarak Quliyəv ile sohbet etmeye çalışır. Ancak Quliyəv telefonu ile ilgilenerek sevgilisi ile mesajlaşmakta olduğu için Əlizadə'nin söylediklerinin birçoğunu duymaz. İkili yollarına devam ederlerken her biri kendi iç dünyaları ile savaşmakta olan karakterlere rastlarlar ve onları şüpheli görerek tutuklamaya başlarlar.

İlk tutuklananlar Sara ile Rüşət'tir. Bu iki karakter kendilerini yılbaşı gecesi eğlenmek için gittikleri mekâna ait hissetmeyerek Sara'nın evine giderken tutuklanmış ve polis arabasına alınmıştır. Tutuklanan ikinci karakter ise Qulam'dır. O da eşi ve çocuklarının evden gitmesinin üzerine gençken kurduğu hayalleri anımsarken denizde bir çadır silüeti görüp onun peşinden gider ve boğulmak üzereyken balıkçılar tarafından kurtarıldığı sırada tutuklanır. Əyyub ise küçük yaşlarından beri her gün yazdığı anı defterlerinden

birinin çocuğu tarafından kayık yapılarak yüzdürüldüğünü görünce evden çıkmış ve elindeki diğer defterler ile yakalandığında defterdeki yazılar yanlış anlaşılaraq tutuklanmıştır. Yəhya ile Elvin'in tutuklanması ise Elvin'in yılbaşı gecesi gittiği kumarhanede kaybetmesi ve borçlanması üzerine Yəhya'dan para istemeye gittiği sırada gerçekleşmiştir. Son olarak Günel, babasını kaybetmiş ve gittiği kolejin parasını ödeyemeyen bir genç kızdır. Çevresindeki kimsenin ona yardım etmemesi üzerine farklı yollar ararken telefonda tanımadığı birinin yardım edeceğini söylemesi üzerine arayan kişinin yanına gitmiş ve adamın niyetinin kötü olduğunu anlayınca kaçmıştır. Bu kaçış polisin gözüne şüpheli görünmüş ve Günel de tutuklanmıştır.

Tutuklanan karakterler karakola getirildiklerinde ise birbirlerine başlarına nelerin geldiğini ve nasıl tutuklandıklarını anlatırlar. Aslında hiçbirinin gerçekten suçlu olmadığı bu karakterler, yılbaşı gecesinde bir karakol hüccresinde birbirlerini tanıdıkça bir değişim içine girerler. Her biri adeta yeniden doğmuş, değişmişlerdir. Bu geceden önceki hayatlarının üzerine bir perde çekerek başta olumsuz gibi görülen bu durumu, birbirlerini daima sevip koruyacakları uzun soluklu bir dost meclisine dönüştürürler. Karakterlerin hayatları bir gecede değişmiş, bir nevi metamorfoz geçirerek yeni hayatlarına başlayacak gücü kendilerinde bulabilmişlerdir.

3. İnceleme

3.1. Toplumsal Cinsiyet ve Dil Kullanımı

Toplumdilbilim cinsiyet konusunu, fiziksel olarak değil dilsel açıdan incelemektedir. Toplumun kadına ve erkeğe atfettiği özelliklerin farklı olması durumu her iki cinsiyetin dil kullanımlarına da etki etmektedir. Demirci (2020: 108), kadın ve erkeklerin dil kullanım biçimlerinin bilim dünyasında ilk olarak on yedinci yüzyılın ilk yarısında misyonerler ve kâşiflerin dikkatini çektiğini belirtmiştir. Misyonerler ve kâşiflerin bu gözlemlerine göre toplumlarda çoğu zaman kadınların ve erkeklerin kullandıkları dillerin birbirlerinden tamamen farklı olduğu görülmüştür. Kadınlar ve erkekler yalnızca giyimleriyle, fiziki görünüşleriyle, hal ve hareketleriyle değil, aynı zamanda kullandıkları dil yönüyle de farklılık göstermektedir. Hem kadınlar hem de erkekler aynı dili, aynı sözcükleri, aynı kuralları kullanıyor olsalar da dilde cinsiyete özgü farklılıklar bulunmaktadır (Öztürk Dağabakan, 2019: 65). Yine kadınların genellikle daha duygusal söylem tarzını benimserken erkeklerin bu söylemden genellikle uzak kaldıkları; erkeklerin ötekileştirici yapıları kadınlara göre daha fazla kullanmaları; kadın ve erkeğin aynı toplumsal sınıfa dahil olduğu yerlerde kadınların ölçünlü dile daha çok hâkim olmaları gibi çeşitli farklar yer almaktadır (Kasap, 2021: 62).

Kadın dilinde görülen özelliklerden biri olan kadınların ölçünlü dile daha çok hâkim olmaları ve bu dili kullanmaları durumuna romanda da rastlanmaktadır. Rûfət'in yıllardır arkadaş olduğu "Tofiq, Rauf, Akif ve Rûfət" in isimlerinde "f" sesinin ortak olması ve Rûfət'in bunu hiç fark etmeyip bu isimleri ilk defa duyan Sara'nın o an fark etmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

Sara: *Tofiq, Rauf, Akif, bir də Rûfət... Dördünüzün də adında «f» hərfi var ki.*

Rûfət: *Hə? Heç fikir verməmişdim... Başqa hansı hərf var dördünüzün də adında?*

Sara: *...Məncə, heç biri (Yolçuyev, 2018: 180).*

Lakoff (1973: 47-49), kadın dilinin aslında kadınların toplumda kendilerini güçlü bir biçimde ifade etmeyi reddetmeleri, konuyla ilgili önemsizliği ve belirsizliği çağrıştıran ifadeleri kullanmaya teşvik edilmeleri ve bu sebeple kişisel kimliklerinin toplumda bastırılması ve kadının yalnızca bir nesne olarak görülmesi sebepleriyle erkek dilinden ayrıldığını belirtmektedir. Kadınlar, erkekler gibi kaba konuşurlarsa dışlanır ve azarlanırlar. Ancak yeri geldiğinde bu şekilde konuşamazsa da kendisini tartışmalarda iyi savunmadığı gerekçesiyle yine dışlanıp alay konusu olmaktadır. Yani bir kadın her iki şekilde de toplum tarafından daha az kadın sayılmaktadır. Lakoff'un bu örneğini Sara'nın "Yox, olar. Qoy görsün ki, mən əşya deyiləm. Qoy görsün ki, ondan qaçıram, ona nifrət eləyirəm" cümlesinde de görmek mümkündür. Toplumsal algıya başkaldıran kadının kullandığı dilin de genel "kadın dili" algısına aykırı bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu sebeple kadın dilinde görülmesi beklenen nezaket, baskı altında kaldığı durumlarda yerini argoya bırakmaktadır:

Zeynəb: *Bir o qalıb. Bazar günü İradənin oğlunun iki yaşı tamam olur, çağırıb. Lənət şeytana! Həmişə bunun planlarını pozmağa mütləq nəşə bir səbəb tapırdı (Yolçuyev, 2018: 215).*

Rəna: *Allah bilir, Elvinlə indi harada kefə baxırsan. Adicə mesajımı da cavablandırmırsan. Əgər səninçün heç kiməmsə, de, işimi bilim, daha səni narahat etməyim (Yolçuyev, 2018: 227).*

Argo kullanımını erkek dilinde daha yaygın görülmektedir. Bunun sebebi ise kadınların argo kullandığında daha alt sınıf olarak görülürken erkek dilinde erkeği aşağıya çeken bir unsur olarak görülmemesidir. Sebzecioğlu ve Coşkun Özgür (2015: 84) erkek dilinde argonun daha yaygın görüldüğünü ancak bu yaygınlığın genellikle yine erkeklerin çoğunluk olduğu gruplar içerisinde görüldüğünü belirtmektedir. Yine erkekler arasında argo kullanımını otorite ve güç ile bir tutulduğu için erkeklerin argo kullanmaları toplum içerisinde kaba bir davranış olarak görülmemektedir. Romanda da erkek karakterlerin yine erkek karakter ile iletişimleri sırasında argo kullandıkları gözlenmiştir. Aynı zamanda metinde kadınlar ile iletişimde olan hiçbir erkek o anki iletişimi sırasında argo kullanmamıştır:

Əlizadə: *Heç... Xoşuma gəlmir onların məclisləri. Bacanaqlarım elə oturub-dururlar, guya bunlardan savayı kişi yoxdur. Yağlı yerdə işləyirlər də... Mənsə adicə televizor ustasıyam... Düzdür, mən də pis qazanmıram* (Yolçuyev, 2018: 180).

Əlizadə: *Yorulub ölürdük, gücümüz tükəndirdi. Elə bilirdik batacağıq. Söyüşə keçmişdik... Axırda işiği yandırdı. Sahilə çıxan kimi üstünə tökülüşüb az qaldı döyüb öldürək alçaq gədəni* (Yolçuyev, 2018: 187).

Tural: *Yoxa lənət. Bəlkə bundan sonra şeytanın qıçını sındırıb o da düz-əməlli pul udar...* (Yolçuyev, 2018: 223).

Elvin: *Siz məni yaxşı tanımursuz. Onsuz da mən bu işi belə qoymayacam. Onların paqonlarını sökdürməsəm atamın oğlu deyiləm* (Yolçuyev, 2018: 229).

Ramil: *Bura bax, mən heç nə bilmirəm! Bir günə pulu çatdır! Yoxsa...* (Yolçuyev, 2018: 243).

Kadınlar iletişimleri sırasında daha çok önerilerde bulunarak bir yönlendirme yaparken, erkek iletişiminde emir kipinin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Romanda yer alan emir kullanımları hem erkek dilinden hem de Əlizadə və Quliyev'in polis olmaları sebebi ile mesleki sınıfları gereği böyle bir iletişim türünü kullanmak durumunda kalmalarından kaynaklanmaktadır:

Əlizadə: *Vətəndaş, siz şəxsiyyətinizin müəyyənləşdirilməsi üçün bizimlə polis idarəsinə gedəcəksiz! – hökmünü verərək cəld də əlavə etdi: Gəlin, keçin maşına!*

İmran: *Özünü bilməzliyə vurma. Bəyəm çərəyi qulağımıza yeyirik? Bəyəm görmürük atnaşeniyanızı? Gülnarı deyirəm. Bax tez gəl, gözləyirik...* (Yolçuyev, 2018: 217).

Əlizadə: *Yaxalama əməliyyatı keçiririk. Silahını hazır vəziyyətə gətir...* (Yolçuyev, 2018: 218)

3.2. Eğitim Düzeyi ve Dil Kullanımı

Eğitim, dil kullanımını etkileyen önemli değişkenlerden biridir. Dil konuşurunun aldığı eğitimler doğrultusunda değişen dünya görüşü ile kullandığı dil de değişmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda (Mesthrie, 2004; Holmes ve Meyerhoff, 2003; Hornberger, 2010; Stroud ve Heught, 2011; Porzig, 2022) eğitimsiz kişilerin kullandığı dilin daha basit ve somut kaynaklara dayandığı görülürken eğitilmiş kişilerin kullandıkları dilde daha karmaşık yapılar ve soyut kavramların arttığı görülmektedir. Mesthrie (2004: 345) öğretme ve öğrenmenin, bir toplumun yaşlı üyeleri tarafından denetlenen ve bazı araştırmacıların "çocuk sosyalleşmesi" olarak adlandırdığı bir süreç olan, toplumun genç üyelerinin yararına yürütülen bir süreç olduğunu aktarmaktadır. Porzig (2022: 178) eğitim seviyesi arttıkça dilin daha özenli ve düzgün kullanılır hale geldiğini aktarmaktadır. Sözcükler ölçülü bir nüanstadır, ses yüksekliği ve aşırılıklardan kaçınılır. Kullanılan sözcük sayısı artar, soyut sözcüklere daha çok yer verilir, karmaşık cümle yapıları kullanılmaya başlar.

İnsanın hangi yaşta olursa olsun eğitim almaya başladığı andan itibaren zamanla aldığı eğitimin etkisi ile dünya görüşü değişmeye başlamaktadır. Bu değişim dil kullanımını da doğrudan etkilemektedir. Kasper ve Omori (2010: 458) eğitilmiş ve kültürlü insanların nesnelere soyut olarak da gözlemleyebildiklerini ve iletişim sırasında daha soyut ve özerk bir dil kullanabildiklerini aktarmıştır. Roman içerisinde iyi eğitim almış karakterler ile iyi bir eğitim almamış karakterler arasında dil kullanımında farklar gözlenmektedir. Eğitimsiz bireylerin cümleleri gündelik hayattan ve daha somut ifadelerin yer aldığı cümlelerdir. Eğitilmiş bireylerde ise eğitimin kendilerine kattığı daha geniş bir dünya görüşü sebebi ile dil kullanımında soyut ifadelerin varlığı dikkat çekmektedir:

Profesör Zaslonski: *Maddi dünyanın qanunu bərabərlik, mənəvi dünyanın qanunu yaxşılıqdır. Əfsus ki, birincini sosial təbəqələşmə, ikincini isə eqoizm pozur...* (Yolçuyev, 2018: 198).

Vasif: *Necə ki rəngin olmamağı rəngsizlik yaradır, eləcə də, bəzən rəngin çoxluğu da rəngsizlik*

yaradır. *Üst-üstdən yaxırsan hamısını, qarmaqarışq bir mənasızlıq əmələ gəlir...* Yolçuyev, 2018: 230).

Bünyad Müəllim: *Gül susuz qalanda da xarab olur, çox su veriləndə də* (Yolçuyev, 2018: 231).

Günel: *Şimşək vəfasızdır. Çaxar, dərhal da sönər. Bir anlıq işıq elə bir anlıq sevinc qədər gödəkömürlü olar. O da bir şimşək işığında əbədi sevinəcəyinə aldanıb Azəri görmüşdü. O işığın arxasınca getməyə can atmışdı. Amma axırda tək qalmışdı. Ürəyiylə, tənhalığıyla və ən yaxın rəfiqəsi olan göz yaşlarıyla* (Yolçuyev, 2018: 240).

Türk dünyası, tarihin çeşitli zamanlarında asimile politikalarına maruz kalmışdır. Bu politikaların başında dil politikası gəlməkdədir. Özellikle Çarlık ve Sovyet Rusya döneminde uygulanan bu politikalar Türk dünyasının genelinde olduğu gibi Azərbaycan'da da Rusçayı anadil seviyesinə çıxararak bir tehdit unsuru haline getirmişdir (Sakallı, 2015: 181). Bu sebeple de şəhirlərə gidip eğitim almış bireylerin dilində rastlanan Rusça sözcüklerin sayısı, eğitim almamış bireylərə göre çok daha fazladır. Örneğin metin içerisinde iyi eğitim almamış ve yaşlı bir polis olan Əlizadə anne sözcüğü için "Vəlida" sözcüğünü kullanırken şehirde eğitim görmüş ve daha elit bir ailede büyümüş bir polis olan Quliyəv ise "mama" sözcüğünü kullanmaktadır. Yine konuşma sırasında iyi eğitim aldığını bildiğimiz karakterlerin cümlelerinde daha fazla Rusça ifadeye yer verilmiştir:

Quliyəv: *Heç baxmadım mama nə yığdı sumkaya. Pendir, kolbasa, çörək... Yəqin, belə şeylərdir* (Yolçuyev, 2018: 174).

Əlizadə: *Sənə nə var e, şəhər uşağısan. Evin də bir oğlu. Atadan ev, bağ, maşın, hamısı sənə qalacaq. Ancaq mənim valideynlərim rayonda. Dörd göz bir ev var, o da kiçik qardaşıma qalasıdır. Mən yazıq, neynirəmsə, öz gücümə edirəm* (Yolçuyev, 2018: 174).

Əlizadə: *Atan nə üzrə professordu?*

Quliyəv: *Yarımkeçiricilər fizikası.*

Əlizadə: *O nəmənədi?*

Quliyəv: *Necə deyim e sizə. Bu, çox geniş bir sahədi. Papada infraqırmızı şüalar və plazma hadisələridi* (Yolçuyev, 2018: 208).

Erkeklerin dil kullanımında kadınlara göre daha kaba olduğu kabul edilmektedir. Yaş (2022: 479-480), kadınların dil kullanımındaki nezaket ölçüsü için kadının yaratılış gereği daha nazik olma eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Erkeklerin ise toplumsal sınıflarının ve eğitim seviyelerinin artması ile dillerine hâkim olan kaba üslubun yerini nezakete bıraktığı gözlemlenmektedir. Quliyəv, Qulam ve Əyyub iyi eğitim almış karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer karakterlerin kullandıkları dilin aksine bu karakterlerin genellikle daha nezaket kuralları çerçevesinde bir dil kullandıkları gözlemlenmektedir:

Əlizadə: *Səninləyəm, ay yoldaş.*

Quliyəv: *Hə?! Siz Allah, bağışlayın. Fikrim başqa yerdəydi.*

Əlizadə: *Fikrinin başqa yerdə olduğunu bilirəm. Ancaq ara-sıra məni də dinlə də. Deyirəm bəlkə saxlayım, çörək yeyək?*

Quliyəv: *Necə istəyirsiniz* (Yolçuyev, 2018: 172).

Qulam: *Dünyada hərə öz dərdiylə yaşayır. Nə qədər ki insanlar öz aralarında bir addım önə keçmək, öz yaxınlarını da bir addım önə çəkmək üçün digərlərini geri itələyirlər, bu, belə də davam edəcək.*

Üzünü Əyyuba tutdu, dedi, *əgər sizin ən qiymətli əşyanız olan dəftərinizi oğlunuz aparıb zay eləyirsə, həyat yoldaşınız da buna biganə qalırsa, demək, siz o ailədə xoşbəxt deyilsiz.*

Sonra üzünü Rüşfətlə Saraya tutdu, dedi, siz də dost məclisində özünüzü rahatsız hiss eləyib yarımçıq çıxaraq məcburən payı-piyada yola düzəldirsinizsə, xanımın qüssəsi, dərdi gözlərindən göz yaş kimi tökülürsə, demək, siz də xoşbəxt deyilsiniz (Yolçuyev, 2018: 236).

3.3. Nezaket ve Dil İlişkisi

Nezaket, bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda birbirlerine karşı iletişimleri sırasında kullandıkları iltifatkar, tartışma ve ikilem çıkarmamak için geliştirilmiş iletişim şekli olarak tanımlanmaktadır (Herring, 2003; Mesthrie, 2004; Dereli, 2008; Hirik, 2022). Her toplumun kendi içsel yapısına göre ihtiyaçlarının farklı olması sebebiyle eylemlere yansıyan olumlu ya da olumsuz tutumlar değişiklik gösterebilir. Buna

bağlı olarak dilde nazik ya da kaba olma durumu yine toplumdan topluma farklılık göstermektedir (Dereli, 2008: 25-26). İletişim esnasında ne söylendiği kadar nasıl söylendiği de önemlidir. İçerik ve biçim, aynı nesnenin iki yüzü olarak görülebilir. Bir dil konuşurunun iletişim esnasında dil seçimi, kendisi ile dinleyici arasındaki sosyal ilişkiyi göstermektedir (Wardhought, 2006: 260). Brown ve Levinson (1987: 31), dil konuşurunun kullandığı nezaket düzeyini belirlemek için üç sosyolojik faktör olduğunu belirtmiştir. Bunlar: 1. Dinleyen konuşmacı üzerindeki göreceli gücü, 2. Konuşmacı ile dinleyici arasındaki sosyal mesafe ve son olarak 3. Yüzle Tehdit Yasası (FTA) sırasında yer alan sıralamanın dayatmasıdır. Nezaket, bir saldırı ile hayranlık ifadesinin ayırt edilmesi için gerekli olan ölçütlerden biridir. Aynı zamanda kadınlar, erkeklere göre yoğun sosyal ağlar işlettikleri için pozitif nezaket stratejilerini kullanırlar (Brown ve Levinson, 1987: 31-32).

Əlizadə, Quliyəv'den yaşça büyüktür. Olay örgüsü boyunca Quliyev'in, Əlizadə ile olan iletişiminde her zaman saygı çerçevesinde ve “siz”li yapıları kullanmıştır. Aynı şekilde yaş olarak büyük olan Əlizadə ise Quliyəv'e karşı daha samimi bir dil kullanmıştır. Bu dil kullanımı Quliyəv'in iyi bir eğitim almış olması sebebiyle iletişim esnasında nezaket kurallarına daha bağlı kalmasından kaynaklanmaktadır. Yaşı gereği kendisinden daha küçük birine doğrudan sen dili ile yaklaşan bir diğer isim ise Sara'dır. Günel ile karşılaşmalarında Günel'i sakinleştirmek için doğrudan sen dili ile yaklaşarak ona olan samimiyetini de göstermek istemiştir:

Əlizadə: *Səninləyəm e, ay qardaş, ay yoldaş!*

Quliyəv: *Hə?! Bağışlayın, siz Allah. Nə dediz?*

Əlizadə: *Heç nə. İşində ol. Mesajını yaz... Dayan, qoy ara yola keçim. Bu yolun qurtaracağı tamam it günündədir... Bax belə... Bura nisbətən hamardır... Fərqi hiss edirsən?* (Yolçuyev, 2018: 175).

Sara *ehmalca barmaqlarını onun yanağına toxundurub göz yaşını sildi:*

Sara: *Nə olub, desənə* (Yolçuyev, 2018: 237).

Hirik (2022: 1185) iletişimde nezaket göstermek için pek çok dilsel unsur bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri de biz/siz dilini kullanmaktır. Karakterler, birbirleri ile ilk defa karşılaştıkları anlarda ilk olarak “siz”li yapılarda iletişime kurmuşlardır.

Qadın onu görcək gülümsədi:

Sara: *Siz də çıxdız?* (Yolçuyev, 2018: 178).

3.4. Toplumsal Sınıf/Tabaka ve Dil Kullanımı

Toplumsal sınıf, bir toplumda yer alan kişilerin, ekonomik, toplumsal ve kültürel durumlarına göre hiyerarşik olarak gruplaşmasına verilen addır (Ayvaz ve Livberber, 2019: 1141). Bunun yanı sıra sanayileşmiş ve ekonomik olarak gelişmiş toplumlarda alt, orta ve üst olmak üzere üç toplumsal sınıf görülmektedir. Alt katmanda bedensel güç ve el emeği ile çalışan kişiler, orta katmanda zihin ve beyin gücü ile çalışan kişiler ve üst katmanda da yöneticiler, işverenler ve mülk sahipleri yer almaktadır. Her katman için kullanılan dil ve söz varlığı değişkendir (Ayvaz ve Livberber, 2019; Çolak, 2020). Alt katmanın kullandığı dile halk dili denmektedir. Halk dilinin tipik birimi olan kısa, basit ve sözdizimsel olarak zayıf bir cümle, açık ve kesin ifade gerektiren fikirlerin ve ilişkilerin iletişimini zorlaştırmaktadır. Bir halk dilinin çok sınırlı bir kelime dağarcığına sahip olması gerçeğinin dışında, halk dilinde isimlerin fiillere oranı resmi bir dile göre daha yüksek olabilir (Bernstein, 1959: 313). Bunun yanında üst katmana dahil olan bireylerin dili, dilbilgisel açıdan doğru ve düzenli, yan cümle ve bağlaçlar ile desteklenmiş ve daha karmaşık sözcük yapılarından oluşmaktadır. (Doğru ve Bozkurt, 2021:445-446).

Polis memuru olan Əlizadə ve Quliyev hikâyə boyunca yolda farklı yaş, cinsiyet ve mesleklerden insanlarla karşılaşmaktadır. Bu karşılaşma sırasında bu iki karakterin toplumda saygınlık gösterilen bir meslek grubuna dahil olmaları hem polis memurlarının diline hem de vatandaşların diline etki etmektedir. Roman boyunca sınıf farkı yalnızca polis memurları ile halk arasında görülmektedir. Diğer vatandaşlar arasında herhangi bir sınıf farkına rastlanmamıştır. Əlizadə ve Quliyev'in karşılaştıkları insanlar ile aralarındaki sınıf farkı diyaloglara şu şekilde yansımaktadır:

Əlizadə: *Səni gərək dümsükləyəm ki, baxasan?! Səninləyəm. Deyirəm, bağıınız var?*

Quliyev: *Hə, əlbəttə. Sovetin vaxtından bağıımız var. Yayda papayla mama gedib qalırlar.*

Əlizadə: *Bura yaxındır?*

Quliyev: *Yox, kanalın o biri başındadır.*

Əlizadə: *Ağac-zad çoxdur?*

Quliyev: *Üzüm, əncir... Doludur. Qəşəng şanı var bağın, qarası da, ağı da. Yeməklə doymaq olmur. Papa bağban tutub. O baxır.*

Əlizadə: *Sənə nə var e, şəhər uşağısan. Evin də bir oğlu. Atadan ev, bağ, maşın, hamısı sənə qalacaq. Ancaq mənim valideynlərim rayonda. Dörd göz bir ev var, o da kiçik qardaşıma qalasıdır. Mən yazıq, neynirəmsə, öz gücümə edirəm (Yolçuyev, 2018: 174).*

Əlizadə'nin hem eğitimi hem de mesleği gereği orta ve üstü bir sınıf olması yolda karşılaştığı şüpheli insanlara karşı olan rəsmiyette de görülməkdədir. Polislik mesleği toplumda saygınlık göstərilən bir meslek olaraq görülməkdədir. Əlizadə'nin soru sorarkən kullandığı sert dil karşısında Rüşfət'in cümlelerinde kesilmələr görülməkdədir. Bu durum polislerin toplumsal sınıf olarak televizyon tamircisi olan Rüşfət'ten daha üst bir konumda yer almasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Trudgill'in (2000: 30-32) belirttiği gibi bir toplumda alt katmana inildikçe səpmələr artmaktadır. Roman boyunca en üst katman polis memurlarından oluştuğu için polis memurları karşısında yer alan tüm karakterlerin dilinde səpmələr, cümlelerinde yapı olarak eksiklikler görülməkdədir.

Əlizadə: *Bu qış vaxtı adam çimər ki, batsın da?! Sən nə danışırsan?! Arıq kişi bir papiros yandırdı:*

Yaşlı Adam: *Nəçənniy, gərək elə çimsin?!*

Əlizadə: *Çimmirsə, suda nə işi var bəs? (Yolçuyev, 2018: 191).*

Əlizadə: *Vətəndaş, nə işlə məşğulsuz?! Bu nə vərəqlərdi?!*

Əyilib yerdən kağız yığan otuz beş-qırx yaşlarında olan kişi polis işçisini görüb donub qaldı:

Əyyub: *Heç... Dəftər... Vərəq...*

Quliyev: *Burda nə var ki? Adi məişət halı da ola bilər» sözlərinə heç bir reaksiya göstərmədən Əlizadə əmr etdi:*

Əlizadə: *Yaxalama əməliyyatı keçiririk. Silahını hazır vəziyyətə gətir (Yolçuyev, 2018: 220).*

Polis: *Vətəndaş, niyə qapını sındırırsız?! Bu nə özbaşnalıqdır?! İctimai asayışı pozduğunuz bəs deyil, hələ bir çay da istəyirsiniz?! Bu dəqiqə sizi... (Yolçuyev, 2018: 248).*

3.5. Coğrafiya və Dil İlişkisi

Kişinin doğup büyüdüğü coğrafiya onun fiziksel, sosial ve psixoloji olarak dünya görüşü konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Toplum dilbilim de coğrafiya unsurunun dil kullanımı üzerindeki bu etkisini incelemektedir. Johnstone (2011: 203-204), toplumbilimcilerin dil ve coğrafiya ilişkisini araştırırken konuşmacıların coğrafiyanın sosyal çevreyi şekillendirirken değişim kalıplarını nasıl etkilediği, yer kimliğinin dilsel ifadesi ve inşası, dilin tabelalar gibi görsel ve işitsel unsurlarının konuşmacıların dil tutumlarını nasıl şekillendirdiği ve coğrafiyanın dil yoluyla sosyal olarak nasıl inşa edilebileceği gibi konuları ele aldıklarını belirtir. Coğrafiyanın konuşmacıların nerede bulunduğu veya nereli olduklarıyla ilgili sunduğu gerçekler, araştırma süreçlerinde baskın bir rol oynamaktadır. Bir nehir veya sıradağla ayrılan insanların, birbirlerine kolayca erişebilen insanlardan daha az etkileşime girebildikleri bir gerçektir. İletişimin önünde bu tür engeller olduğunda, "doğal" değişim süreçleri, dillerin farklılaşmasına yol açmaktadır (McDavid ve O'cain, 1973; Desforjes ve Jones, 2001; Johnstone, 2011).

Fırat (2019: 8-9) toplumların, yaşadıkları coğrafiyanın özelliklerine göre hayatlarını şekillendirdiğini, bir bölgenin coğrafi özelliklerine göre, kişinin bedensel ve ruhsal özellikleri değiştiği gibi dilsel özelliklerinin de değiştiğini aktarmaktadır. Coğrafiyanın insanlar üzerindeki bu etkisi şüphesiz kullanılan dil üzerinde de kendisini göstermektedir. Kişinin kırsal bir alanda bulunması, söz varlığının bu ölçüde gelişmesine sebebiyet verirken daha kentsel ve entelektüel seviyesinin yüksek olduğu yerde bulunan kişinin söz varlığı da yine bulunduğu konum itibarıyla değişiklik gösterecektir. Əlizadə romanda karşımıza köyde büyüyen biri olarak Quliyev ise şehirde büyüyen biri olarak çıkmaktadır. Coğrafiyanın insan üzerindeki etkisi onun dünya görüşünü etkilediği için kullanılan dil üzerinde de oldukça etkilidir:

Əlizadə: *Başına dönüm, sevdiyim qıza bir kəlmə yazdın «Bayramın mübarək», vəssalam da. Sonra nə yazırsan axı?! «Gələn il bizə düşərli olar, inşallah, evlənərik», «Səni çox sevirəm», «Mən növbədəyəm», «Yeməyə nə bişirib anan?», «Atangili də təbrik elə»... Hə, özgə nə yazmaq olar? «Hansı kanala baxırsan?»»,*

«Kim oxuyur?», «Yeməklər dadlıdır?», «Qardaşın neyniyir?», «Bayırda hava zordur e»... Sən öz canın, düzünü de, bunların hamısını yazmısan da, hə? (Yolçuyev, 2018: 173).

Əlizadə: Mübariz İbrahimov kimi oğullara imkan verilsə, çoxdan torpaqları qaytarmışdıq... A kişi, təsəvvür elə, təkbaşına gedib bütöv bir rotanı məhv eləyəsən. Sənin meyidindən də qorxalar. Öldürəndən sonra qollarını bağlayalar... (Yolçuyev, 2018: 191).

Yine Əlizadə'nin iletişim esnasında Rusça sözcükleri Quliyəv'e göre daha az kullanması, her iki karakterin de yetiştikleri coğrafyanın etkisinden kaynaklanmaktadır:

Quliyəv: Bir şey almamızsız ki onlara? Papam hələ də Yeni il gecəsi mənə nəşə hədiyyə edir. Uşaq vaxtları hədiyyəmi yolkanın altına qoyardılar. Bir sevinərdim. Maşın, top, avtomat...

Əlizadə: Ə yox, bizdə elə şey olmayıb. Kənd yerində yolka qururlar bəyəm? (Yolçuyev, 2018: 188).

Əlizadə: Nəyin var yeməyə? Yoldaşım kotlet qoyub.

Quliyəv: Heç baxmadım mama nə yığdı sumkaya. Pendir, kolbasa, çörək... Yəqin, belə şeylərdir (Yolçuyev, 2018: 174).

Əlizadə'nin deyim ve atasözlerine daha sık yer vermesi, Quliyəv'in roman boyunca hiçbir deyim ve atasözü kullanmaması yetiştikleri coğrafyanın etkilerinden biridir.

Əlizadə: Gecənin bu vədəsində, bu ilan mələşən çöldə bunların nə iti azıb görən?! Çox şübhəlidir... Görürsən?! (Yolçuyev, 2018: 176).

Polis: Vətəndaş, niyə qapını sındırırsız?! Bu nə özbaşınalıqdır?! İctimai asayişini pozduğunuz bəs deyil, hələ bir çay da istəyirsiniz?! Bu dəqiqə sizi...

Rüfət onun sözünü kəsdi:

Rüfət: Birincisi, biz heç bir asayişini pozmamışıq. Bu yeni il gecəsində heç nədən kefirmizə soğan doğrayıb bizi bura salmışsınız. İkincisi, lap turalım da pozmuşuq. Yezid deyilsən ki, Allahın çayını adama qıymayasan? Müsəlmançılıq deyil?! (Yolçuyev, 2018: 248).

3.6. Dil İlişkileri/Dil Teması

Dil ilişkileri, temas sözcüğü ile birlikte ele alınarak çeşitli sebeplerle karşılaşan farklı dillerin birbirleri ile etkileşimini konu almaktadır. Çeşitli sebepler ile karşılaşmış olan iki dilin birbirini etkilememesi olanaksızdır. Dil temasları, dillerin kendi bünyelerinde bulunmayan yenilikleri, değişiklikleri o dillerde de meydana getirmektedir (Eker, 2010: 321). Bu dil teması sonunda yaşanan alışveriş ve değişimlerin hangi yönde, hangi düzeyde ve hangi boyutta olduğu dil ilişkilerinin çalışmaları ile ortaya çıkmaktadır. Toplumların tarih boyunca birbirleriyle girdikleri ilişkilerde ticaret, seyahat, savaş, göç, din, eğitim gibi çeşitli temasların toplumların diline ve kültürüne yansımaları görülmektedir. Toplumda gerçekleşen her temas aslında bir dil ilişkisidir (Uysal, 2020: 12-13). Dil ilişkileri sırasında yapılan ödünclemeler “bilgi” ve “özenti” olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır. Bilgi ödünclemeleri iki kültürün birbirlerine neler öğrettiğinin bir sonucuyken özenti ödünclemeleri hiçbir ihtiyaç yokken dile alınıp kullanılan sözcükleri ifade etmektedir. Bilgi ödünclemeleri için genellikle alıcı dil bünyesinde yerli bir sözcük bulunmamaktadır. Bu sebeple bilgi ödünclemesi yapılırken dilin mantığına uygun çeviriler yapılır. Ancak özenti ödünclemelerinde ise dil bünyesinde karşılığı olan bir sözcüğün ödünclemesi durumu söz konusudur (Sarı, 2001: 26-27).

İki dilin teması sonucu her iki dil de birbirlerinde olmayan sözcükleri kendi bünyelerine katmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde de ortak bir tarih, din, ortak bir coğrafya, ortak bir kültür, edebiyat ve siyasi sebeplerden dolayı Arapça, Farsça ve Rusça sözcükler yer almaktadır (Özlük, 2019: 1). Roman içerisinde de yer alan sözcükler bu bağlamda incelenmiştir. Örneğin “anne” sözcüğü için Əlizadə “valide” sözcüğünü kullanırken Quliyəv'in “mama” sözcüğünü kullanıyor olması, bu sözcüğün dil ilişkisi değil, Quliyəv'in almış olduğu Rusça eğitimin bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ancak “sumka” sözcüğü de “mama” sözcüğü gibi Rusça olmasına rağmen herkes tarafından kabul edilmiş olması sebebiyle dil ilişkisine örnektir. Roman içerisinde de hem Rusça hem Arapça hem de Farsça sözcüklerin yer aldığı örnekler verilmiştir:

Əlizadə: Saat neçə olar görən? Bu da yeni ilimiz. Mənimki heç gətirmir. Novruzda da növbətçilik, Yeni ildə də... Səninçün nə fərqi var e, subay oğlansan. Ancaq mənim uşaqlarım istəyirlər bayramda ataları süfrənin başında olsun. Yoldaşım biləndə növbədəyəm, burnunu salladı. Dedi, onda süfrə-zad açan

deyiləm. Dedim, niyə ki, özünü otursuz. Yaxşı bazarlıq elədim. Yarpaqdolmasıyla kələmdolması bişirəcək, salat-zad da hazırlayacaq. Bir dənə də özümə «Soyuzpeçat»ın yanından təmiz rossiyiski araq almışam. Növbəni təhvil verib sabah evə gedəndə... Sabah deyəndə ki, gələn il evə gedəndə vuracam. Sən vuran deyilsən, hə? (Yolçuyev, 2018: 172).

Quliyev: Heç baxmadım mama nə yığdı sumkaya. Pendir, kolbasa, çörək... Yəqin, belə şeylərdir (Yolçuyev, 2018: 174).

Yaşlı Adam: Nəçənniy, məni güldürmə. Nə osetrin? Burda məgər osetrin qalıb? Osetrin tutmaq üçün gərək ya üzü Həştərxana, ya Krasnovodskaya, ya da İrana tərəf gedəsən. Burda, Sumqayıtın kanalizasiyalı sahilində osetrinin nə iti azıb?! Biz vobla, sudak, kütüm tuturuq... Osetrin ha. Yox bir qızıl-balıq (Yolçuyev, 2018: 192).

Əlizadə: Çox sağ olsunlar. Bu nədi belə, bir qucaq yığıb gətirmisən?

Quliyev: Bax bu yekə qutudaki pullu vertolyotdu... Bu uzun qutudaki avtomat... Bu plastmas qabdakı konstruktor... Bu balaca isə maşındı.. (Yolçuyev, 2018: 207).

Əlizadə: Atan nə üzrə professordu?

Quliyev: Yarımkeçiricilər fizikası.

Əlizadə: O nəmənədi?

Quliyev: Necə deyim e sizə. Bu, çox geniş bir sahədi. Papada infraqırmızı şüalar və plazma hadisələridi (Yolçuyev, 2018: 208).

Əyyub: Mənə bir stəkan çay süz... Bazar günü ova gedəcəm, Arifnən. Özü zəng eləyib dedi... Sənə kəklik vurub gətirəcəm (Yolçuyev, 2018: 215).

4. Sonuç

Toplumdilbilim, dilin toplumsal yönüyle ele alındığı ve incelendiği bilim dalıdır. Bu incelemeler dil türleri bağlamında toplumdaki cinsiyet algısı, eğitim durumu, yaş dağılımı, nezaket ölçütleri, yaşanan coğrafya ve toplumsal sınıfların dil kullanımına etkilerinin belirlenmesiyle gerçekleşmektedir. Çalışmada Çağdaş Azerbaycan Edebiyatının önemli isimlerinden Varis Yolçuyev'in "Metamorfoz" romanı da bu bağlamda incelenmiştir. Roman toplumsal cinsiyetin dil kullanımına etkisi bağlamında incelendiğinde kadınların ölçünlü dile daha çok hâkim oldukları, erkek dilinde argo kullanımının kadın diline göre daha yaygın olduğu, kadın dilinin erkek diline göre daha nazik olmasına rağmen baskı altında argonun görülebildiği ve erkek dilinde emir kipinin daha yoğun olduğu görülmüştür.

Eğitim durumunun dil kullanımına etkisi ise eğitilmiş bireylerin soyut sözcüklere ve soyut yapılarla daha hâkim olduğu, eğitilmiş bireylerin Rusça sözcükleri eğitilmiş bireylere oranla daha çok kullandığı ve erkek karakterlerde eğitim seviyesi arttıkça dildeki argonun yerini nezakete bıraktığı görülmüştür. Dil kullanımında nezaket konusunda ise genellikle kadın karakterlerin birbirlerine karşı daha nazik olduğu, erkek karakterlerin ise birbirlerine karşı samimi bir dil ile konuşurlarken kadın karakterler ile nezaket kuralları ile konuştuğu görülmüştür.

Toplumsal sınıfın dil kullanımına etkisi romanda açıkça görülmektedir. Toplum içerisinde bir otorite göstergesi olan polis karakterlerin dili ile diğer karakterlerin kullandığı dilin farkı açıkça görülmektedir. Bu karakterlerden özellikle Əlizadə'nin hem köyde yaşayan ve eğitim almamış biri olarak alt sınıf dilini hem de bir polis memuru olarak orta ve üst sınıf dilini bir arada kullanması dikkat çekmektedir. Coğrafyanın dil kullanımına etkisi ise köyde ve şehirde yaşayan karakterlerin birbirleri ile iletişimlerinde sırasında söz dağarcıklarında görülmektedir.

Dil ilişkileri sonucunda dil kullanımında ise Azerbaycan Türkçesinin siyasi, sosyal ve dini sebepler gibi çeşitli sebeplerden dolayı Rusça, Farsça ve Arapça ile teması sonucunda dile geçmiş olan sözcüklerin kullanımı incelenmiştir. "Metamorfoz" romanı toplumsal cinsiyet, eğitim, nezaket, toplumsal sınıf, coğrafya ve dil ilişkileri bağlamında incelendiğinde yazarın karakterler vasıtası ile ortaya koyduğu dilde tüm bu değişkenlerin dil kullanımında etkili olduğu görülmüştür.

Sonnotlar

¹ Bkz. Martin, Joos *The Five Clocks*, Bloomington: Indiana University Research Centre in Anthropology, (1962).

² Çağdaş Azərbaycan Edebiyatının önəmli isimlerinden Varis Yolçuyev’in həyatı və edəbi kişiliği ilə ilgili bilgi yazar ilə iletişime geçilerek bizzat kendisinden alınmıştır. Varis Yolçuyev’e desteklerinden dolayı təşəkkür edəriz.

Kaynaklar

- AKATA, Z. H. (2018). “Genel Ağ Dili Seslenme Ögelerinin Toplumdilbilimsel Sezdirimleri”. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15 (2), 63-83.
- AYVAZ, S. ve LİVBERBER, T. (2019). “Reklamlarda Toplumsal Sınıf: Otomobil Reklamları Üzerinden Bir Söylem Analizi”. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (2), 1141-1164.
- BERNSTEIN, B. (1959). “A Public Language: Some Sociological Implications of a Linguistic Form”. *The British Journal of Sociology*, Vol. 10, No. 4, 311-326.
- BERNSTEIN, B. (1971). *Class, Codes and Control*. London: Routledge Is An İmprint Of The Taylor & Francis Group.
- BROWN, P. ve LEVINSON, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ÇOLAK, G. (2020). *Toplumdilbilimi: Toplumsal Cinsiyet ve Dil*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- DEMİRCİ, K. (2020). *Dilin Sosyokültürel Halleri: Toplumsal Dilbilim Referans Kitabı*. İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- DERELİ, S. (2008). “Sözlü İletişimde Nezaket Stratejileri”. *Türkbilig*, 2008/15, 24-52.
- DESFORGES, L. ve JONES, R. (2001). “Geographies of Languages/Languages of Geography”. *Social & Cultural Geography*, Vol:2, 261-264.
- DOĞRU, F. ve BOZKURT, F. (2021). “Sosyoekonomik Katmanlarda Dil Kullanımı”. *Mukaddime*, 12 (2), 435-484.
- EKER, S. (2010). “Orhon Yazıtları: İran dilleriyle İlk Temaslar ve Benzer Birkaç Öge Üzerine”, *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1.Cilt, 321-332
- FIRAT, G. (2019). *Yaşar Kemal’in Romanlarında Coğrafyanın Etkisi (Bir Ada Hikâyesi 1-3, İnce Memed 1-4, Akçasazın Ağaları 1-2)*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi.
- GUY, G. R. (2011). “Language, Social Class and Status”, *Sociolinguistics* (Editör: Rajend Mesthrie), New York: Cambridge University Press.
- GÜVEN, A. (2012). “Toplumsal Dilbilimin Kapsam Alanı”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:13, 55-62.
- HERRING, S. C. (2003). “Gender and Power in Online Communication”, *The Handbook of Language and Gender* (Editör: Janet Holmes and Miriam Meyerhoff), Black Publishing, 202-228.
- HESSELING, D. C. (1897). “Het Hollandsch in Zuid-Afrika”. *De Gids*, 60 (1), 138-62.
- HİRİK, S. (2022). “Soru Tümceleri Üzerinden Nezaket Stratejisi Kurma”. *Karadeniz Araştırmaları*, XIX/76, 1143-1178.
- HOLMES, J. ve MEYERHOFF, M. (2003). “The Community of Practice: Theories and Methodologies in Language and Gender Research”, *Language in Society*, 28, 173-183.
- HORNBERGER, N. H. (2010). “Language and Education: A Limpopo Lens”. *Sociolinguistic and Language Education*, Multilinguals Matters, 549-564.
- İMER, K. (1987). “Toplum Dil Biliminin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı:1-2, Cilt: 31, 213-229.
- JOHNSTONE, B. (2011). “Language and Place”. *Sociolinguistics* (Editör: Rajend Mesthrie), New York: Cambridge University Press.
- JONES, E. P. (2013). “Bernstein’s ‘Codes’ and the Linguistics of ‘Deficit’”. *Language and Education*, Vol. 27, No. 2, 161-179.
- KASAP, S. (2021). *Sosyodilbilim*. Ankara; Akademisyen Kitabevi.

- KASPER, G. ve OMORI, M. (2010). "Language and Culture". *Sociolinguistics and Language Education* (Editör: Nancy H. Hornberger ve Sandra Lee McKay), Multilingual Matters, 455-491.
- KÖNİĞ, G. Ç. (1991). "Toplumdilbilim Açısından "Dil" ve "Dil Türleri" Kavramları Üzerine". *Dilbilim Araştırmaları*, 59-70.
- LABOV, W. (1966). "The Social Stratification of (r) English in New York City". *Sociolinguistic Patterns*, 169-178.
- LABOV, W. (1969). "The Logic of Nonstandard English". *Georgetown Monographs on Language and Linguistics*, vol. 22, 21-66
- LAKOFF, R. (1973). "Language and Woman's Place". *Language in Society*, Vol. 2, No. 1, 45-80.
- MCDAVID, R. I. ve O'CAIN, R. K. (1973) "Sociolinguistics and Linguistic Geography". *Kansas Journal of Sociology*, 137-156.
- MESTHRIE, R., SWANN, J., DEUMERT, A. ve LEAP, L. W. (2004). *Introducing Sociolinguistic*. Edinburg: Edinburg University Press.
- NAZLI, E. H. (2019). "Toplumdilbilime Genel Bir Bakış". *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Güz, 37-66.
- ÖZLÜK, D. (2019). *Türkiye Türkçesinde Farsça Kökenli Kelimeler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- ÖZTÜRK DAĞABAKAN, F. (2019). *Toplumdilbilim*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- PORZIG, W. (2022). *Dil Denen Mucize* (Çeviren: Vural Ülkü). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAKALLI, E. (2015). "Türk Dünyası Şairlerinde Millî Kimlik Simgesi Olarak Ana Dili". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 39, 179-196.
- SARI, M. (2001). *Anlam ve Yapı Açısından Türkçenin Batı Dilleri ile İlişkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- SCHUCHARDT, H. (1882). "Kreolische Studien I: Über das Negerportugiesische von San Thome (Westafrika)". *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien*, 101 (2), 889-917.
- SEBZECİOĞLU, T. ve COŞKUN ÖZGÜR, S. (2015). "Cinsiyete Bağlı Argo Kullanımı Üzerine Bir Twitter Etiketi Örneği". *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilim Dergisi*, Yıl:3, Sayı:5, 75-93.
- STROUD, C. ve HEUGH, K. (2011). "Language in Education". *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics* (Editör: Rajend Mesthrie). Cambridge University Press, 413-429.
- TRUDGILL, P. (2000). *Sociolinguistics an Introduction to Language and Society*. England: Penguin Books.
- TUCKER, G. R. (2003). "The History of Sociolinguistics Introduction". *Sociolinguistics: The Essential Readings* (Editör: C. B. Paulsten, & G. R. Tucker), Oxford: Blackwell Publishing.
- UYSAL, İ. N. (2020). "Dil İlişkileri Bağlamında Popüler Türk Romanlarındaki Batı Kökenli Kelimeler: Kuşlar Yasına Gider Örneği", *TYB Akademi*, 29, 11-27.
- VAN NAME, A. (1869-70). "Contributions to Creole Grammar". *Transactions of the American Philological Association*, 1, 123-67.
- WARDHAUGH, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*. Australia: Blackwell Publishing.
- YAŞ, E. (2022). "Dilbilimsel ve Toplumdilbilimsel Perspektiften Cinsiyet". *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 2022, 469-482.
- YOLÇUYEV, V. (2018). *Metamorfoz: Bir Gecenin Əhvalatı*. Moskova: Liff.